

# Ang Alamat, Mito, at Kasaysayan ni Palaris: Higante at Rebolusyonaryo, sa Nobelang ‘Si Mabayani ya Palaris’

■ MARC JAYSON CAYABYAB

*Kasalukuyang mag-aaral ng Panitikan sa gradwadong antas sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Tubong Pangasinan at kasalukuyang periyodista sa isang pahayagan, likas siyang interesado sa pangkulturang kasaysayan ng mga lugar, na minsay nakaliligtaan ng mga taong dumarayo sa mga ito. Ito ang nag-udyok sa kaniyang saliksikin ang kasaysayan at mitolohiya na pumapalibot sa rebolusyonaryong lider na si Palaris, na naglunsad ng himagsikan sa San Carlos (dating Binalatongan) gamit ang nobela bilang lunsaran. Hindi rin nagkataon lamang na parehong taga-barangay Coliling sina Cayabyab at Palaris, dahilan upang magkaroon ng personal na lente ang manunulat sa kinikritik. Kasalukuyan niyang ginagawa ang kaniyang tesis hinggil sa rehiyonal na magasing Pangasinan na Balon Silew.*

## ABSTRAK

Kinatha sa kuwentong bayan ang tungkol sa kabayanihan ni Pantaleon “Palaris” Perez. Ipinasa ng taumbayan sa mga susunod na salinlahi ang kadakilaan ng lider ng rebolusyong 1762 sa Binalatongan (ngayo’y siyudad ng San Carlos), Pangasinan. Sa nobela ni Juan Villamil na “Si Mabayani ya Palaris” (Ang Kabayanihan ni Palaris), hinabi ng manunulat ang tala ng kasaysayan tungkol sa lider-rebolusyonaryo, at ang alamat na pumalibot sa bayaning nakilala sa kaniyang pambihirang liksi at mala-higanteng laki. Inakda ni Villamil ang nobela nang nakasandig sa kaakuhan sa kinagisnang lupa, bilang pagtatangkang umukit muli ng lokal na kasaysayan at makapag-ambag sa pambansang kamalayan. Sa nobela, sinubaybayan ang makasaysayan, mala-alamat, at mitolohikal na katauhan ni Palaris - mula sa pagturing sa kaniyang anak ng higante na pinaglihi sa ipo-ipo tungo sa kaniyang kabayanihan sa paglulunsad ng “gelew” o pag-aalsa laban sa mga mapang-alipustang Kastila. Sa huli, si Palaris ay

## ABSTRACT

The tale of Pantaleon “Palaris” Perez and the 1762 revolution he waged in the old town of Binalatongan, now San Carlos city has been passed down from generations to generations in Pangasinan. In Juan Villamil’s novel “Si Mabayani ya Palaris” (The Heroism of Palaris), the Binalatongan native writer weaves together historical facts and myth and legends about the revolutionary hero, Palaris, known for his skills in sword fight, arrow, and cyclone-like speed that are characteristics innate of the people’s tales about him as the child of a giant. Villamil writes the novel to find his roots in his home province’s history, an attempt to form Pangasinan’s local history and memory and place the province in the national history and consciousness. In the novel, Villamil traces the historical, legendary, and mythological backdrop of the narrative from his mythological origins of being a giant’s child who was borne out of a tornado, to his heroic exploits in leading the Pangasinan natives in a revolution against the abusive Spaniards. The

nagbaguntau bilang higante sa nobela upang nakawin ang gintong kampana ng Binalatongan at tagapaghasik ng lindol upang angkinin ang naudlot na gelew. Nagsilbi sa nobela ang alamat ng bayani at higanteng si Palaris bilang puntong lunsaran upang talakayin ang makasaysayan niyang papel sa pambansang danas ng lalawigang Pangasinan.

novel takes into account the legend, mythology, and history of Palaris and elevates the role of this native hero as a symbolic appropriation of the 1762 revolution. The fabled Binalatongan bell figures as a war artifact that Palaris stole to claim victory in the fight against the abusive Spaniards. In Villamil's novel, folklore serves as a point of entry to this turbulent but revolutionary turning point in Pangasinan identity.

*Sakey ak ya tao ya inanak a naikdan na langkap ya andi ed siopaman ya too. / Anggaman walayan langkap, amin ya too so onpatey tan amin a wala ed sikato ed sayan dalin ya panagluuan so onpawil ira ed Manamalsa. / Say bilay day katoowan ya dinarak ko so singa buer ed karakel ya ag nabilang na siopaman. / Makalanor ed kalalames na dalin ko kanian mibabakal ak.*

(Pinagpala ako ng angking kagalingang hindi taglay ng ibang tao. / Sa kabila ng taglay kong ito, ang mga ari-arian sa lupa ng luha ay kailangang ibalik sa Maykapal sa tuwing sasapit ang kamatayan. / Ang mga buhay ng taong nakitil dahil sa akin ay di mabilang tulad ng mga butil ng buhangin. / Nakipaglaban ako sa digmaan para sa bansang inaapi).

- Sinulat ni Pantaleon "Palaris" Perez sa isang puno bago siya mahuli (Villamil 52. Aking salin)

Tila isang misteryo ang pagkatao ni Pantaleon "Palaris" Perez. Ayon sa tala ng kasaysayan, si Palaris ay isang timawa at anak ng magsasaka sa Barangay Coliling, San Carlos, Pangasinan, at naging lider ng rebolusyong 1762-1764. Ayon naman sa mga kuwentong bayan, isa siyang di-pangkaraniwang tao na may pambihirang lakas, isang "sibol ng alan," o anak ng higante, na minsay nagkaroon ng makasaysayang gampanin sa pakikipaglaban sa mga mananakop.

Ito ang mga naratibong bumalot sa pagkatao ni Palaris sa panitikang Pangasinan. Ang mga kuwentong nagpayabong sa kaniyang pagkatao ang nagpakintal sa kasaysayan at alamat ilang dekada pagkatapos ng inilunsad niyang "gelew" o rebolusyon laban sa mga pang-aabuso ng mga mananakop na Kastila. Ang pagkakahabi ng kasaysayan at kuwentong bayan ang tutuklasin ng papel na ito, gamit ang nobela ni Juan Villamil na "Si Mabayani Ya Palaris" na nalimbag noong 1989. Sa pamamagitan ng lunsarang pampanitikan samakatuwid ay maiaangat ang kuwento ni Palaris – bahagi ng panitikang Pangasinan – sa pambansang danas.

Mayaman ang kuwentong bayan hinggil kay Palaris. Ayon kay Nelmidia hinggil sa panitikang oral ng Pangasinan, Pantaleon Perez ang tawag kay Palaris sa mga kuwentong bayan. Ipinanganak siya sa baryo ng Coliling, sityo ng Amoter. May angking lakas si Palaris na kumilos at tumakbo nang maliksi, kaya't tinagurian din siyang si Palaris Palaripar (ang "palaripar" ay salitang Pangasinan para sa mabilisang pag-ikot ng isang bagay o bahagi ng katawan katulad ng mga binti ni Palaris). Kahit noong siya ay walong taong gulang pa lamang ay halos siyam na dangkal ("siam karangan") ang tangkad nito, kaya't itinuring siyang anak ng higante ("sibong na alan")(115-116). Kaakibat ng mala-higanteng laki ni Palaris ang kakaibang liksi. Sa tala ng historyador na si Muñoz, ihinalintulad siya sa isang ipo-ipo ("alimbosabos") kung siya ay makipagkarera sa mga kabayo. ("Palaris Revolt" 13).

Mahalaga ang mala-alamat na katangian ni Palaris sa pagkatha ng kaniyang kasaysayan sa nobela ni Villamil. Nahahati ang nobela ni Villamil sa tatlong bahagi - "Peles to ed kababatik" (Ang bilis niya sa pagtakbo), "Abig to ed dalay pana" (Galing niya sa pagpana), at ang "Gelew" (Rebolusyon). Isang historikal na nobela ang akda ni Villamil at ginamit na lunsaran ang mga makasaysayang tala ng historyador na si Pulido, na naging pangulo ng Pangasinan Historical Society.

Sa "Pasingayew" o pambungad ni Villamil sa akda inilahad ang layunin ng pagkatha sa nobela – ang maipabatid sa kasalukuyang henerasyon na huwag ibaon sa limot ang kasaysayan ng rebolusyon sa Pangasinan. At nang sa gayon, ay mapananatili ang rebolusyonaryong diwa ng mga taga-Pangasinan. Sa pambungad ni Villamil:

*Lapud mantombok ed panangaro ed Dios tan diad ateng, et mantombok so panangaro ed dalin na nianakan, makalanor ta si Pantaleon Perez... et ontan la ya laknab na liknaan so wala ed sikato, ed panangilagak to ed bahley to a Binalatongan ed saray totoon ontan la kalamor so niiter ed sikaran a duksa tan kalamesan day Cacastila nen saman, diad sinmabi a a pangangilagak to ed saray kabahleyan to.... Nen taon 1762, inbuat to so gelew (revolucion) sungpa ed saray Cacastila, tan makalanor ed kaksayan na Armas, ta agir labat na saray Barang, Pica tan Pana so walang armas da ya inlaban ed saray di Paltogan iran sondalo na Cacastila tan Guardia Civil... Andi maabig a nansungpalan na saman a gelew ono revolucion a inbuat nen Palaris, no agta say nasungpalan to, say asakbay to ya inkiwala ed anbetel to a ponponan...*

*Lapud diad sayan libro ya ini-ngaran na si Mabayani ya Palaris et wadian nahbasa so saray agaw-gawa to ed dinalan to'd sayan bilay, so napaliket a sigpot so manbahsa, ta naikdan na magmal a pakaamta ed saray agawgawa ed inpan-bilay na saman a maltaw ya kadalaan, ya antoman so ilokot na panaon, so balot ag nalinguanan ed sayan luyag na Pangasinan, lautla ed bahley to a Binalatongan... (n.p.) (Ang pagmamahal sa Diyos at magulang, ang pagmamahal sa sariling tinubuang lupa - ito ang mga katangian ni Pantaleon Perez, sa pakikibaka niya para sa mga kababayan sa Binalatongan dahil sa hirap na dinanas nila mula sa mga Kastila... Noong taong 1762, inilunsad niya ang isang rebolusyon laban sa mga Kastila. Ang kanilang mga armas ay itak, sibat at pana, samantalang baril ang armas ng mga Kastila at Guardia Civil... Hindi nagtagal at naudlot ang rebolusyong sinimulan ni Palaris. Kung gaano kabilis natapos ang kaniyang rebolusyon, gayon din kabilis dumating ang araw ng kaniyang libing.*

Sa librong ito mababasa ang mga nagawa ni Palaris at mga pinagdaanan sa buhay. At tiyak na ikatutuwa ng mambabasa dahil makakakuha siya ng mga aral sa buhay, nang sa gayon, lumipas man ang panahon, hindi niya malilimutan ang pinanggalingang bayang Pangasinan, lalo na ang bayang Binalatongan). (Aking salin)

Sa unang kabanatang "Peles to ed kababatik" (Ang bilis niya sa pagtakbo), inilalahad ni Villamil ang alamat ng katauhan ni Palaris bilang tauhang ipinaglihi sa ipo-ipo at anak ng higante. Binanggit niya ang angking tangkad ni Palaris kahit sa musmos na gulang pa lamang: "*Diad kalab kalab ira ed kiew iran atagey tan anakabaleg ya singa ed saray kiew a Cupang, Manga, Bengal, tan anto niran ukel na kiew ya atagey tan anakabaleg, saman so agda nitepel a kalaben na anakabaleg laran totoo, so saragsarag nen ugaw ni a Palaris ya kalaben, amta masulok to labat a samploy taon ed tatken* (2-3). (Kahit matataas at matatayog na kupang, mangga, bengal, at iba pang uri ng mga puno na hindi kayang akyatin ng ninoman, ay kayang-kaya ni Palaris kahit noong sampung taong gulang pa lamang siya).

Inilarawan ni Villamil si Palaris na ipinaglihi sa ipo-ipo, kaya't marahil dito niya nakuha ang galing sa pagtakbo. Sa nobela, tinangay raw ng ipo-ipo ang ina noong ipinagbubuntis nito si Palaris:

*No walayan narumog a kaamutan odino 'misterio' na inka-too to, so lagin inter na agawa nen walani ed eges nen ina to ed ipangilukon. Ta onong ed nana- alawatan a tongtong day mamatatken, nen wala ni ed eges nen ina to ed inpangilukon, sakey ya agewa a si ina to ed niwala ed 'Alog' ed panaakar to so asagap na sakey ya maskil ya dagem na alimbusabos tan nitagey na masulok ya limanlasos metros ed katagey. Ag met asakitan si ina to ed indapo to ed dalin ta inkalkalna nen dagem ya alimbusabos ya ingaton ed dalin* (3). (Kung mayroon mang hiwaga o kakaiba sa kaniyang pagkatao, ito ay nagsimula noong nasa sinapupunan pa siya. Ayon sa kuwento ng matatanda, isang araw habang naglalakad sa baybayin ng ilog ang ina, tinangay ito ng malakas na ipo-ipo na halos limampung metro ang taas. Hindi naman nasaktan ang ina matapos marahang ibaba ng ipo-ipo sa lupa.) (Aking salin)

Káya umanong tapatan ni Palaris ang liksi ng alinmang hayop tulad ng kabayo at baka. Sa akda:

*Lapud Pantaleon so ngaran to ed nanbiniagan, say patikey na katatawag day katoowan 'Panta.' Sara balet so arom ya manaayam ed saman a Barangay, so walaray mangelyaw ed sikato na Palaripar. Inpasen da a singa pangaran da ya ed sikato. Ta no saya ed onbatik, so alay poles to, sarasarag to ya aboten so Vaca, Cabayo, tan anggan say Aso ya maples la ya onbatik. Tan say baleg a pankelewan day katoowan, ta no onbatik, so manyalmeg so dalin ya dadalnen to* (3-4). (Pantaleon ang kaniyang pangalan sa kapanganakan, at ang tawag sa kaniya ng mga tao ay Panta. Mayroon din siyang mga kabarangay na tinatawag siyang Palaripar. Ganito ang ipinangalan sa kaniya sapagkat sobrang bilis kung siya ay tumakbo; kaya niyang habulin ang baka, kabayo at aso sa liksi. Subalit, ang pinakahinahangaan ng mga tao sa kaniyang pagkatao, ay yumayanig ang lupang dinadaan niya kapag siya'y tumatakbo.) (Aking salin)

Sa akda, nakiusap si Palaris sa amang si Tomas na payagan siyang sumama sa kaibigang si Icoy pa-Maynila upang makitira sa isang mayamang Kastila. Sumakay sila ng bapor papuntang Bataan kung saan sila bumiyahe pa-Maynila. Nagtrabaho bilang katulong ("katulungan") si Palaris sa pamilya ni Don Francisco, Donya Catalina at ng magandang anak na si Elena.

Nasaksihan ng mag-ina ang bilis ni Palaris nang minsang hinatid sila sa simbahan. Nang kumawala ang kabayo mula sa karwahe matapos makakita ng ahas sa daan, hinabol

at nahuli ni Palaris ang dalawang kabayo. Hinangaan ito ng mag-ina na nagbunsod ng pagtanggap ng pamilyang Kastila sa binata. Sa akda: *"Diad saman a maples ya maples a inbatik day duaran kabayo ed inpakaekal da ed Caruaje, so masiglat a tinmaboy si Palaris ed dalin tan singa pular (arrow) ya nalapu ed Pana so peles ton binmatik. Lapud too man ono ayep et maples ya onbatik no nataktakot, anggaman saraman a duaran ayep et kinetket ira na baleg ya inkataktakot, manwarin kimatkimat so pakanengneng ed peles na panbabatik da ta say sinmabin baleg ya inkakatakot danman a duaran kabayo, balet diad kasiporan ya maples ton panamatik nen Palaris ya nanlapud inkaugaw to, so nabot tora so duaran kabayo (23).* (Sa bilis ng pagtakbo ng dalawang kabayo matapos kumawala sa karwahe, animong panang tumalon at humabol si Palaris. Tao man o hayop, bibilis ang pagtakbo kung masisindak, katulad ng mga kabayong lubusang natakot. Ngunit parang kidlat si Palaris sa paghabol at sa bilis na taglay mula pa sa pagkabata ay naabutan niya ang dalawang kabayo) (Aking salin).

Sa kabanatang "Abig to ed dalay pana" (Galing niya sa pagpana), pinatunayan ni Palaris ang angking galing na matapatan ang mga Kastila sa eskrima at pagpapana. Habang hinihintay na dumating ang bapor na maghahatid sa kaniya pabalik ng Binalatongan, nanuluyan muna siyang hardinero sa isa pang pamilyang Kastila. Dito niya nakaharap at natalo ang binatang anak na si Alfredo, na nauna nang pinagtawanan si Palaris bilang isang indio.

Nagpakitang gilas si Palaris nang mapabagsak ang dalawang lawin na mataas ang lipad. Ayon sa akda:

*Pinanan tan si Baga ya alan katagey so kawalaan to, so adeyeng ed tagey ed inkakna to ed tagey. Tan agni akadapo ed dalin so nakna lamet ya adeyeng si sakey a Baga tan nantombokan iran abagto ed dalin (42).* (Pinana niya ang lawing lumilipad. Hindi pa nakakadapo sa lupa ang napanang lawin nang nasundan agad ito ng isa pa).

*Sigpot ya nanari so deen ta say agda inpakaskasel ya amin na saraman a kaiba to ed Jardin. Say makalanor na inkaikdan day baleg a kelaw, say no panon so inpakasabi na pular na Pana ed saman a katagey ya kawalaan day duaran Baga a mantikiab. Ta anggan limaran suldong ya abuten na Pana, so ag ni makadampot ed kawalaan danman a Baga. Ta alan katagey so kawalaan dan man a Baga. Ta alan katagey so kawalaan dan pangtitikiaban ed liwang... Tan si Alfredo, a dinegkem a maong na baleg a pankelaw, sinmingger ed si ama to tan mabakat a nanbalikas. "Papa este hombre es muy extraordinario! (42-43) (Nabalot ng katahimikan ang lugar nang hindi makapagsalita sa gulat ang mga kasama niya sa hardin. Lubos silang namangha kung paano naabot ng pana ang ga-noong kataas na kinaliliparan ng dalawang lawin. Kahit limang pana ang pagdugtungin, hindi ito maaabot... Lumapit ang gulat na gulat na si Alfredo sa ama at sinabi: Papa este hombre es muy extraordinario!) (Aking salin)*

Habang naglalayag ang bapor na sinakyan ni Palaris, tinangka itong salakayin ng mga pirata sa bandang Mariveles. Ngunit bago pa man ito maganap, pinana na ng bayani ang mga sumasalakay. Tuluyang naudlot ang paglusob nang lumakas ang hangin at bumilis ang bapor na kanilang sinasakyan.

Tinapos ang kabanata sa pahayag na inukit ni Palaris sa puno ng kupang bago siya dakpin ng mga Kastila. Ang pagsipi nito sa kalagitnaan ng kuwento bago sumiklab ang rebolusyong 1762 ay hindi nagkataon lamang, bagkus ay isang *foreshadowing* o pagpapahiwatig ng makabayang diwa bago ang madugong pagsiklab ng rebolusyon. Nakita ang angking pambansang kamalayan sa pagsambit ni Palaris ng “aking bayang inaapi” (“kalalames na dalin ko”):

*Sakey ak ya tao ya inanak a naikdan na langkap ya andi ed siopaman ya too. Anggaman walayan langkap, amin ya too so onpatey tan amin a wala ed sikato ed sayan dalin ya panagluuan so onpawil ira ed Manamalsa. Say bilay day katoowan ya dinarak ko so singa buer ed karakel ya ag nabilang na siopaman. Makalanor ed kalalames na dalin ko kania mibabakal ak (52). (Pinagpala ako ng angking kagalingan na hindi taglay ng ibang tao. Sa kabila nito, ang mga ari-arian sa lupa ng luha ay kailangang ibalik sa Maykapal sa tuwing sasapit ang kamatayan. Ang mga buhay na nakitil dahil sa akin ay di-mabilang tulad ng mga butil ng buhangin. Nakipaglaban ako sa digmaan para sa bansang inaapi.) (Aking salin)*

Mababatid sa mga halimbawang nabanggit na ang alamat ni Palaris ay nabigyang buhay sa nobela ni Villamil. Ang tradisyon ng pag-uugnay sa kasaysayan at alamat ay mauugat kay Jose Rizal, nang kaniyang kinasangkapan ang kuwento ng diwatang si Mariang Makiling upang ilarawan ang pangungulila sa pamilya at bayan. Ayon kay Mojares, marapat na gamitin ang alamat sa pagbasa at muling pagkatha ng kasaysayan: “(S)uch imagining of history is no mere folkloric footnote to real events. It is constitutive of events themselves for it is out of such imagining that history is shaped” (“Waiting for Mariang Makiling” 11). Magkasalimbayan ang kasaysayan at alamat sa naratibo ni Palaris.

Marapat sa puntong ito na tingnan ang pakahulugan ng alamat sa konteksto ni Palaris. Ayon kay Eugenio, ang alamat ay isang uri ng kuwentong bayan na mas nakasandig sa pinagsibulang lokal na kasaysayan, partikular sa isang taong may kinahaharap na suliranin: “The essential features of legend, therefore, are that it is localized, down-to-earth, and has historic validity” (*The Legends* xviii.) Sa konteksto ni Palaris, ang kuwentong bayan na sumalikop sa kaniyang kasaysayan ay maituturing na isang “heroic legend” (xxi).

Ang pagkakatangay ng ipo-ipo sa kaniyang ina noong nasa sinapupunan pa, paghabol niya sa dalawang kabayong natakot sa ahas, hanggang pagligtas sa bapor mula sa mga pirata ay mga pambihirang kaganapan sa nobela na naghulma sa kasaysayan ni Palaris batay sa kaniyang mala-alamat na katangian.

Bagaman hindi maihahanay sa tradisyonal na diwa ng kasaysaysang nasusulat, naging kasangkapan ang alamat bilang lunsaran sa pagbibigay-buhay sa kuwentong bayan hinggil kay Palaris. Ang nobela na naglalaman ng tala ng kasaysayan ni Palaris ay nabigyang naratibo sa pagsasalaysay din nito sa kaniyang kuwentong bayan.

Nagtuon ang pangatlong bahagi ng nobela sa mga makasaysayang kaganapan sa buhay ni Palaris. Sa kabanatang “Gelew” (Rebolusyon), inilahad ang sanhi ng rebolusyong 1762 - ang

labis-labis na pagpataw ng buwis at ang pagsakop ng mga Briton sa Maynila na nagpahina sa puwersa ng mga Kastila. Ayon sa Pangasinan scholar na si Cortes, sa panahong ito humina ang mga Kastila na sinamantala ni Palaris upang ilunsad ang pag-aalsa sa Binalatongan. Dumaan pa sa yugtong diplomatiko ang mga rebelde nang hilingin sa mga Kastila na ibalik ang mga tributong ibinayad dahil ang mga Ingles na ang namumuno sa Maynila. Iginiit din nilang ibalik ang titulong *master of camp* sa Binalatongan (naalis ang naturang posisyon dahil sa pag-aalsa ni Malong noong 1660) (Cortes 178-182).

Dahil sa takot para sa kanilang kaligtasan, pumayag ang mga Kastila sa kahilingan ng mga rebelde at nilisan nila ang Binalatongan. Nakubkob nina Palaris ang Binalatongan at mga karatig-lugar na sumapi sa pag-aalsa. Sa unang linggo ng Enero 1763, nagsagawa ang mga katutubo ng halalan sa Binalatongan na pinamunuan ng *master of camp* na si Don Andres Lopez (199).

Ngunit pansamantala lamang ang nakamit na kalayaan. Nang mapirmahan ang Tratado ng Paris na tumapos sa digmaang Ingles at Pranses (alyado ng Espanya ang Pranses) noong Marso 1763, natuldukan din ang alitan ng Espanya at Britanya. Dahil dito, nagpadala na ng puwersa ang gobernador-heneral na si Sr. Simon de Anda sa Pangasinan upang sugpuin ang mga rebeldeng katutubo. Nagmartsa ang mga Kastila patungong Calasiao at Binalatongan at naitaboy ang mga rebelde. Nagsilikas ang mga rebelde na walang kalaban-laban sa mga barrel at kanyon ng mga tumutugis sa kanila. Bago pa man dumating ang mga Kastila sa Binalatongan, ang sentro ng rebelyon, inutusan na ni Palaris na sunugin ang buong bayan upang hindi na mapagkutaan ng mga dayuhan. Lumikas ang mga rebelde patungong kabundukan. Nagawa pa ni Palaris magtago ng halos dalawang taon, hanggang matagpuan noong 1765 dahil, ani Cortes, sa pagtataksil ng sariling kapatid (201-212).

Ang kasaysayang ito ang naging lunsaran ni Villamil sa ikatlong kabanata "Gelew" (Rebolusyon). Ayon sa nobela, sumapi si Palaris sa mga katutubong planong ipadala ng mga Kastila sa Mindanao upang sumagupa sa mga Moro. Dahil sa galing ni Palaris sa eskrima, inatasan siya ng mga Kastila na gabayan ang mga kasamahan. Ngunit naudlot ito nang dumating ang mga Ingles sa Maynila. Dito nakakita ng pagkakataon si Palaris upang ilunsad ang kaniyang "gelew": "*Lapud saman ya inpalapag na Pakauley ed panakop na kapoloan na Mindanao et agla natuloy ta say inkabegkak na Pakauley day Cacastila ed insakbit day Inglesses oddino British ed Manila tan agawa so bakal... Napaabig nen Palaris so isungpa to ed Pakauley*" (Villamil 61). (Hanggang sa ipinaabot ng gobyernong Kastila na hindi na muna matutuloy ang pananakop sa kapuluan ng Mindanao dahil sa pakikipaglaban sa mga Ingles sa Maynila... naisipan na ni Palaris ang pagtuligsa niya sa mga mananakop.) (Aking salin)

Iniiilarawan ni Villamil ang di-pantay na lakas sa pagitan ng mga hukbo ni Palaris at mga Kastila. Itak, pana at sibat ang armas ng mga katutubo samantalang may mga barrel ang mga Kastila at Guardia Civil. May hawak ding bandila ("laylay") ang hukbo ni Palaris na ayon sa akda ay "tanda ng lupa ng kanilang kapanganakan" (*tanda na dalin dan nianakan*) (63).

Bagaman batid sa nobela ang di pagkapantay ng lakas ng mga katutubo at ng mga Kastila, mas lamang ang mga katutubo sa kanilang katapangan dala ng kanilang pagkaugat sa lupa ng kanilang kapanganakan.

Apat na pook ng rebolusyon ang naisapanitikan ng nobela – ang madugong labanan sa ilog ng Manambong, Bayambang; Mangaldan, Sta. Barbara; at Dagupan. Lapat ang akda ni Villamil sa naitala ni Pulido na kasaysayan ng rebolusyon. Isa sa mga naging batayan ni Pulido sa pagsasakasaysayan kay Palaris ay ang mga sulat ni Anda kay Haring Carlos III (“Synopsis of Communications by Anda to Carlos III”) na kasama sa *The Philippine Islands* nina Blair at Robertson. Ayon sa tala ni Anda: “Having sent an embassy to them, so that they might submit, they answered that they did not wish it, since, if his Majesty had muskets, they had cannons and muskets. Nothwithstanding that they had them, the commandant, having summoned them in writing, and inviting them to make peace, and seeing the contempt that they showed of his proposition, was compelled to make war upon them, attacking them in the trenches which they had made with 34 muskets and 500 natives” (Blair and Robertson, 303-304).

Inilarawan ni Villamil sa nobela ang estratehiya ng mga katutubo na magbungkal ng trintsera. Gayunman, bagama’t mas nakalalamang ang posisyon ng mga katutubo sa kabilang dako ng nagrargasang ilog, mas matimbang pa rin ang armas na bala at baril ng mga Kastila kaysa sa mga sibat at pana ng mga katutubo. Akda ni Villamil sa nobela: “*Saraman a bilang na sondalo ray Castila so polos iran amin walaan na armas a paltog. Si Palaris balet tan saray kaiba to, so pigpigara so awit dan paltog, balet polos iran amin a walaan na talibong ed awak tan awit a pana*” (64). (Sa hanay ng mga sundalo, lahat ay may bitbit na baril. Samantalang may hawak lamang na mga itak at pana sina Palaris at mga kasama). (Aking salin)

Batay sa ulat ni Anda, si Don Pedro Hernani ang nagtangkang tumawid sa rumaragasang ilog upang sumagupa sa mga rebelde ngunit napatay nang masibat sa dibdib. Nagtamo ng pinsala ang mga Kastila dahil sa nagliliparang pana ng mga katutubo (Blair and Robertson, 304).

Sa tala ni Pulido, ang katutubong heneral na si Domingo ang nakapatay kay Hernani. Ngunit nakabawi pa si Hernani nang tamaan sa sentido si Domingo. Tinagurian silang “heroes of the occasion” (129). Ang imahen ng mga naunang nasawi sa madugong pag-aalsa ay naghudyat sa mga susunod na kaganapan at karahasan sa sumiklab na gelew.

Ganito inilarawan ni Villamil ang sagupaang ikinamatay nina Hernani at Domingo: “*Akasabin agano ed biek a gilig, balet alay uges ta si General Domingo na saray rebeldes, so binulusan ton tampol na pana tan lapud saya et maong ed panamana, so angipot so pular ya pinmanek ed pagew nen Pedro Hermani. Balet... wala met ni so nakekeraan a linawa to ed bihlay, so agawaan ton abagot so paltog odino revolber ya wala ed awak to, tan lapud maong a mamunting si Teniente Hermani, nakna na bala ed muling si General Domingo tan*



*nantombukan iran dua ya inatey*" (64-65). (Pagsapit ni Hernani sa kabilang pampang ng ilog, tinamaan ito ng pana nina Heneral Domingo at mga rebeldeng masama ang loob. Sa husay ng pagkakapana, tumama ito sa dibdib ni Pedro Hernani. Subalit... humihinga pa ito, kaya't nagawa niyang iputok ang kaniyang rebolber at tinamaan sa noo si Heneral Domingo. Binawian ng buhay ang dalawa) (Aking salin).

Sumiklab ang ikalawang sagupaan nang dumating ang puwersa ng Kastilang si Manuel Arza sa Mangaldan pagkaraan ng dalawang buwan. Pinadala ni Palaris si Heneral Victor Valdez upang harapin ang mga kawal ni Arza, habang mananatili sina Palaris sa Pias, Sta. Barbara upang planuhin ang mga susunod na estratehiya ng rebolusyon. Ngunit sa halip na bantayan ang pagdating ng mga kaaway, nag-inuman sina Valdez at kaniyang puwersa at nakatulugan ang pagdating nina Arza. Nagising na lamang sina Valdez na sinasalakay sina Palaris sa Sta. Barbara. Ganito inilahad ni Villamil ang naturang pangyayari: "*Say inkiwalara ed pegley na liket ya iter na masamit iran kakanen tan diad mapalalo ran inpakainum na mabayani ran alak, so angiter na inkakemkem da ed ugip, tan nen nabangon ira, so marapit lan nasabi so buskag na balon kainbuas*" (68). (Dahil umabot sa rurok ng tuwa dahil sa kalasingan, nakatulog nang mahimbing ang mga bayaning kawal. Nagising na sila kinabukasan) (Aking salin).

Nadakip ng mga Kastila si Heneral Antonio na nagsiwalat sa pangalan ng lider ng rebolusyon. Upang hindi lubos ang kataksilan sa pagsisiwalat, Juan Dela Cruz Palaris ang sinabi niya sa mga Kastila bagaman hindi ito ang tunay na pangalan ni Palaris (Pulido 129-130). Gayunman, pinugutan pa rin ng ulo si Antonio at itinapon ang mga labi sa ilog. Dito nagsimula ang katawagang Juan Dela Cruz Palaris, ang pangalan na ipinaskil ng mga Kastila sa buong Pangasinan sa paghahanap sa kaniya (Villamil71-72).

Pansinin ang pagkakatulad ng tala ni Pulido sa nobela ni Villamil. Ayon kay Pulido:

General Antonio was at this time being cross-questioned by the Spanish commandant under ordeals for any clue leading to the capture of Palaris. His questions were rather pressing and persistent, with a promise of freedom afterward. Would General Antonio tell the name and native town of his leader? It would be plain cowardice and treason on his part, pure and simple. At least, he must tell him the name but not the real one. Palaris was what he told the Spanish commandant, and Mangaldan was his native town. The Spanish commandant was overjoyed with the new discovery; but instead of giving General Antonio freedom, he had him beheaded, and his body thrown into the river (129-130).

Sulat ni Villamil:

*Anggaman walaraman a sinalita nen Castila ya comandante ed pangibulos to ed sikato, balet ipapasen nen General Antonio ya sakey a baleg ya taliknaew so gawaen to no ontulok ed kalikitan nen Castila. Balet diad malinak ton inpanunot, so pian nabulos tan nabilay, so konwarin ibaga to so ngaran nen pangulo ra, balet aliwan say ngaran ton peteg tan bahley ton Binalatongan so ibaga to... Anggaman walaman ya ginawa nen General Antonio, balet, lapud si Comandante a Castila a walaan na andeket a kanunutan, so diad inkuanto ed si General a bulosan to, so inpapotulan to laingen na olo (71-72). (Habang tinitiyak sa ng Kastilang komandante na siya ay palalayain kung magsasalita, naisip ni Heneral Antonio na malaking kataksilan ang pagpayag sa kagustuhan ng*

mga Kastila. Sa matamang paninimbang, magsasabi na lamang siya ng gawa-gawang pangalan ng pangulo nila upang mapalaya... Nang ginawa na ito ni Heneral Antonio, maitim ang balak ng Kastilang komandante dahil hindi ito pinalaya bagkus ay pinutulan ng ulo). (Aking salin)

Ang huling sagupaan ay naganap sa Dagupan, sa barangay ng Tambac. Mauugat sa kasaysayan ang pagpapangalan sa lugar dahil nakuha ito sa "Tambac" na mula sa dami ng mga katawang itinambak sa gilid ng daan sa baryo matapos ang gelew. Tumakas ang mga rebelde nang matatalo na. Tumawid sila sa ilog at sinira ang tulay upang hindi sila matugis ng mga Kastila. Sa sagupaang ito nagkaroon ng pagkakataon si Valdez na bawiin ang karangalan matapos ang kapabayaang sa Sta. Barbara. Nakaharap niya sa isang labanan ang komandanteng si Arza. Tinagurian ito ni Pulido na "fight of the century":

The Spanish commandant Manuel Arza met General Victor Valdez, and they grappled like wild beasts. They were masters of their own art, these two leaders... It was a fight of the century, neither combatant gaining advantage of the other a both of them were well adept in their own craft. A hand, and then a leg rose up to land on the neck and lower extremities of the other, only to be unlocked and to be pushed aside by the other. They clinched again, at this time they rolled down the steep bank of the river down to the abysmal depth of the water below (130).

Matapos ang makapigil-hiningang sagupaan sa ilog, napatay ni Valdez si Arza nang mapihit nito ang ulo ng komandante. Ngunit nabaril ng mga Kastila si Valdez matapos umahon sa ilog habang hawak ang bangkay ni Arza.

Kapansin-pansin ang pagkakahalintulad ng tala ni Pulido at ni Villamil, na ganito ang isinulat hinggil sa pangyayari: *"Pigaran bekta so dinmalan tan pigaran minutos so linmabas, tan kasanlilikna binamalanga so danum ed inlaok na dala. Tan kabekta sakey ya olo so binmutay ed tapew na danum tan saman a olo so anggapoy arom no ag si Victor Valdez ya general na saray rebeldes, ya sankagpiti to ed kawanan ton taklay so andian lay bilay a laman nen Comandante ray Castila, ya apuliwes so olo to"* (74). (Ilang sandali ang lumipas, pumula ang ilog dahil sa humalong dugo. Mayamaya'y isang ulo ang lumitaw sa tubig, na walang iba kundi si Victor Valdez, heneral ng mga rebelde. Nasa kanang kamay niya ang patay na komandanteng Kastila, na napihit ang ulo). *"Balet kabekta ed saman ya inbetag na maksil ya eyag, so tekep balet na interak na paltog a nanlapu ed kumpog day Castila tan nankalkalnan linnereg ed danum si analo. Saray duaran arap so nanpararan inatey"* (75). (Ngunit binasag ang katahimikan ng isang putok ng baril mula sa mga Kastila. Natumba sa tubig ang nanalo. Silang dalawang nagharap ang parehong napatay) (Aking salin).

Nang makita ni Palaris ang kaniyang heneral na napaslang, lumusob siya sa ilog at pinatay ang sinumang maabutan. Sinasabing huling laban ito ni Palaris bago ang napipintong pagkatalo:

Palaris' self pride was hurt. It was foul play from the enemy. Leaving his perch, he swooped down on his enemies' rank, and smashed them right and left with his glistening sword. Many went down like grass, helpless against the onslaught of the maddened rebel leader (Pulido 130).

Kapansin-pansing sa paglalarawan sa huling paglusob ni Palaris sa ilog ng Calasiao, ginamit ni Villamil ang terminong “amputi’y layag” (puting tainga), bansag sa katapangang nauugat sa rebolusyonaryong lider na si Andres Malong. Mapapansing nagbago ang pananaw ng pagsasalaysay ni Villamil mula sa mga historikal na tala patungo sa muling pagsalaysay sa kuwentong bayan.

Magkahalintulad sa layunin ng gelew ngunit magkaiba ang uring pinagmulan nina Malong (rebolusyong 1660-1661) at Palaris (isang siglo pa ang lumipas). Bagaman parehong nakapaloob sa kondisyong panlipunan na nag-udyok sa mga katutubong lumaban (walang mayaw na pagpataw ng buwis ng mga Kastila bagaman dahop ang mga katutubo dahil sa mga salot at sakuna), nagkaiba naman sa pinagmulang uri ang mga lider. Pinaniniwalaang *master of camp* si Malong na umano’y nagmula pa sa angkan ng mga sinaunang hari bago dumating ang mga Kastila. Si Palaris naman ay isang timawa (Muñoz, “Malong and Palaris revolts” 53-63).

Sa kaganapang ito, inakibat ni Villamil kay Palaris ang gawaing sa aktuwal ay katangian ni Malong: ang pagpilas at pagsabit ng mga puting tainga ng mga napatay na Kastila sa sanga ng puno. Ang katawagang “amputi’y layag” ay nangangahulugan ng katapangan at kakailaan na hango sa pag-aalsa ni Malong noong 1660 na muling isinasabuhay ni Palaris. Akda ni Villamil:

*Nanlapud saman ya agawa ed kalimeran a gawa ray Castila a nansengegan na inpatey nen General ton Victor Valdez, so lalon sinmebesebeg si Palaris ed saray Castila. No wala so nasagapolan tora ya Cacastila ed inerman a pasen, so lapud singa kirmat ed siglat so saray lima to ed panangegna na patarem... Ta wala ni so gawa nen Palaris, ya no makapatey na Castila ed Lahbi, so pingalan to ed layag tan ideyeng to raman a layag ed sengeg day punti. No nasabi so kainbuas, nanengneng na saray totoo so saraman ran layag iraman a nabantag da, so amta ran layag na Castila so makanlayag. Sengeg ed saman a gawa nen Palaris ed napatey ton Castila ya pingalan to ni na layag tan ipanek to ed sengeg day punti, sikatoman so nanlapoan na katatawag da na saray totoo ya taga San Carlos na amputi layag ya anggad natan tan say makapalpalek, ta say angigatonan day arom atotoo ed arom iran bahley... ta say inpantalos da ed salitan amputi layag, so masebeg iran totoo” (75-76). (Dahil sa pagkakapatay kay Heneral Victor Valdez, lalong tumapang si Palaris. Kung may maabutan siyang mga Kastila, parang kidlat sa bilis ang paghawak niya ng patalim... Sapagkat tanyag si Palaris, na kung makakapatay ng Kastila, pinipilas niya ang tainga ng mga kalaban at sinusulsi ang mga ito sa puno ng saging, kaya’t ang tawag sa mga tao na taga-San Carlos ay amputi layag (maputing tainga). Hanggang ngayon, pinagtatawanan sila dahil ang pagkakaintindi ng iba sa salitang amputi layag ay palaaway at matatapang na tao). (Aking salin)*

Ayon sa historyador na si Muñoz, sa katagalan ay nagamit ang “amputi’y layag” (puting tainga) upang ilarawan ang katapangan at kabagsikan ng mga taga-San Carlos/Binalatongan. Sinipi ni Muñoz ang historyador at paring si Jesus Mendoza, na nagsabi sa kaniyang pinipilas ng mga rebelde ang tainga ng mga nagagaping Kastila at isinasabit ito sa isang kawayan bilang simbolo ng katapangan. Tumatak ito sa kamalayan ng mga katutubo na naghirang sa kabayanihan ng mga rebeldeng nagtaguyod ng kanilang kalayaan (“Malong and Palaris revolts” 56).

Sa akda ni Villamil makasaysayan ang tala sa pagpaslang at pagtataksil kay Palaris nang magapi ang kaniyang gelew. Dalawa ang bersiyon ni Villamil sa pagkakadakup ni Palaris. May kinalaman sa kapatid ni Palaris na si Simona, at sa sawing manliligaw nitong si Dionisio. Ayon sa kuwentong bayan, labis na ikinasama ng loob ni Dionisio ang pagtanggap ni Simona sa alok na kasal. Nakaisip siya ng paraan upang makapaghiganti sa kahihiyang ibinigay ni Simona. Minanmanan ni Dionisio ang dalaga upang matukoy kung saan nagtatago si Palaris matapos mapuksa ang rebolusyon. Nang makita niya si Simona na naghatid ng ulam sa maliit na kubo sa gubat, agad niya itong isiniwalat sa mga Kastila. Ang ikalawa namang bersiyon ay ang mismong kataksilan ni Simona. Sinasaktan umano ni Palaris ang kapatid dahil nagutom siya nang nahuli itong maghatid ng ulam. Upang makaganti, isinumbong ni Simona sa mga Kastila ang pinagtataguan ni Palaris. Ayon kay Cortes, ginawa ni Simona ang pagtataksil sa sariling kapatid upang protektahan ang pamilya mula sa mga Kastila ("The Revolts of the Eighteenth Century" 211).

Nang madakup si Palaris, tinadtad ang katawan niya at isinabit sa mga tulay ("taytay") ng Pangasinan ang pinira-pirasong bahagi. Ganito inilarawan ni Villamil ang paglapastangan kay Palaris matapos iparada sa bayan ang katawan na ipinakaladkad sa karwahe: "*Kasungpal tonman a ginawa ray Cacastila, nilabak day lamalaman to a singa ra manlalabak na Baboy. Say olo to so insabit na ed mamaabanalten ya sampot na Taytay na Cava, say kawigi ton lima diad Taytay na Caapangan, say kawatan ton lima diad Taytay na San Juan, say kawatan ton sali diad Taytay na Malabago ed bahley na Calasiao, say kawigi ton sali dia da balet inyan ed Taytay na Manat ed Binmaley, tan kaonuran, say puso to diad Taloy*" (89). (Pagkatapos ng paglapastangang ginawa ng mga Kastila, tinadtad na parang baboy ang katawan ni Palaris. Ang kaniyang ulo ay isinabit sa tulay ng Cava, ang kaliwa niyang kamay sa Caapangan, ang kanang kamay sa San Juan, ang kanang paa sa Malabago sa bayan ng Calasiao, ang kaliwa niyang paa naman sa tulay ng Manat sa Binmaley, at sa huli, ang kaniyang puso sa tulay ng Taloy) (Aking salin).

Naging lunsaran ni Villamil ang kasaysayan upang kumatha ng naratibong hindi masasaksihan sa mga opisyal na datos na limitado ang pananaw. Ayon kay Mojares, ang panitikan ay isang tekstong lunsaran upang makapasok sa isang punto ng kasaysayan ("The History in the Text" 1). Dagdag niya, "All literature is historical since the writing of texts, the reading of them, and their existence as artifacts are unavoidably permeated, determined or compromised by history" (1). Sa pamamagitan ng nobela, kinatha ni Villamil ang isang naratibong nakaangkla sa kasaysayan, naratibong muli nating masisilayan sa pagbabasa ng nobela. At dahil sa nakukuha nitong katotohanan at materyal na basehan mula sa kasaysayan, hindi kalabisang isipin na mas makatotohanan pa nga ang nasa nobela.

Mahalaga rin ang batid ni Foucault hinggil sa panitikan at kasaysayan, at ang mataas na katungkulang inatas niya sa "fiction" bilang "history." Aniya, mayroong katangian ang "fiction" na magsilbing katotohanan ("truth") sapagkat ang panitikan ay kumakatha ng kaganapang nakabatay sa isang politikal na realidad. At ang politikal na realidad na nakaangkla sa isang historikal na katotohanan ay ang naggagawad ng katotohanan sa panitikan (Foucault 193).

Sa nobela hinggil kay Palaris, nagkatagpo ang kasaysayan at panitikan upang makarating sa isang politikal na pagtangan. Ito ang paraan ni Villamil upang ilugar ang panitikang Pangasinan sa pambansang danas at kasaysayan. Ayon nga sa pambungad ni Villamil, nais ng may-akda na ipabatid sa mga mambabasa ang tungkol sa buhay at sakripisyo ni Palaris, upang hindi makalimutan ang kabayanihan ng isang lider ng rebolusyon. Sa pamamagitan nito, nawa'y hindi rin makalimutan ng mambabasa ang kaniyang pinanggalingan, ang lupa ng kapanganakan ("tanda na dalin dan nianakan") (63).

Sa aking palagay, hindi naman nahuhulog sa patibong ng "grand historical narrative" ang nobela sapagkat ang kasaysayan ay hindi lamang naging "backdrop" o lunsaran upang magsalaysay ng naratibo. Ayon nga sa Amerikanong "new historicist" na si Greenblatt "History cannot simply be set against literary texts as either stable antithesis or stable background" (198). May dinamikong ugnayan ang kasaysayan bilang tekstong sa iba pang mga teksto ng panitikan (ang tawag ni Greenblatt rito ay ang "permeability of boundaries" [198]) – halimbawa ang ugnayan ng kasaysayan sa mga imahen na nakapaloob sa isang naratibo o ang mga metaporang kumatawan kay Palaris sa akda ni Villamil.

#### **Alamat at kasaysayan**

Ang paglalangkap ng alamat at kasaysayan ang naging layon ni Villamil sa kaniyang akda. Ani nga ni Greenblatt, ang pagtutukoy sa kasaysayan ng isang teksto ang nagiging daan tungo sa pagkakaroon ng ugnayan sa iba pang teksto ng panitikan ("Protective isolation of those texts gives way to a sense of their interaction with other texts and hence of the permeability of their boundaries" [198]). Maging ang mga "marginal" na detalye sa kasaysayan ay naglalaman ng pakahulugan ng kuwento. Magkasalimbayan ang kasaysayan at kuwentong bayan upang maipabatid ang naratibo ng rebolusyonaryong lider, isang pag-aangkin sa kasaysayan upang maipaigpaw ang nararapat na pagtanggap kay Palaris. Kung babasahin ang "marginal details" ng akda, nasaan kaya ito sa kasaysayan at alamat ni Palaris? Ang mga detalyeng ito na nakahabi sa kaniyang alamat ay mga pambihirang katangiang nagiging bahagi ng kaniyang mala-higanteng "teksto." Maaaring tumawid ang ganitong salik sa hangganan ng kaniyang kasaysayan.

Ayon sa estrukturalistang si Levi-Strauss, ang iba't ibang mito sa mundo ay magkakahalintulad, at sa pagsasama-sama at pagkakahalintulad ng mga ito ("bundles of relation") makabubuo ng isang kabuluhan (429-432). Binigyang linaw ito ni Barthes nang mabatid ang mga estrukturalistang banghay ng naratibo, at ang kabuluhan ng mga ito ay nagsisilbing sinulid upang pagtahiin ang mga sangay na ito ("meaning does not lie at the end but straddles it") (243). Ang ganitong mahigpit na pag-uugnay ng estruktura sa mito ay binuwag ng post-estrukturalistang si Derrida, nang kaniyang mabatid ang kawalan ng sentro ng mito ("Structure, Sign and Play" 362) at ang kawalan ng sentro nito ay ang kawalan din nito ng paksa o ng may-akda (363). Dahil sa proseso ng talaban ng pakahulugan, na nararating at hindi kailanman naitatakda sa samu't saring pakahulugan nito, nabuo ang kaniyang konsepto ng "différance," isang walang tigil na pag-"differ" at pag-"defer" ng mga pakahulugan. Ang différance ani Derrida ay isang madulas na paggalaw ng kahulugan

ng mga salita, isang pagbuo ng kaibahan sa pagsasalaysay ng kasaysayan hindi para makarating sa isang pakahulugan, kundi upang patuloy na maantala ang pakahulugang ito bilang isang walang tigil na paglalaro ng mga senyal:

Différance is the non-full, non-simple, structured and differentiating origin of differences... (W)e will designate as différance the movement according to which language, or any code, any system of referral in general is constituted 'historically' as a weave of differences... It is because of différance that the movement of signification is possible only if each so-called 'present' element, each element appearing on the scene of presence, is related to something other than itself. ("Différance" 10-12)

Isang paglalaro ang pagbuo ng mitolohikal na diskurso sapagkat walang katapusan ang pagpapakahulugan ("infinite substitutions") gawa ng kawalan nito ng sentro na magiging sandigan nito (Derrida, "Structure, Sign and Play" 365). Dahil sa walang mayaw na pag-aantala sa kahulugan, nagkakaroon ng kalabisan ang senyal, isang kalabisan ng pakahulugan na parehong naitatakda at hindi naitatakda (365), sa parehong kawalan at pagkakaroon nito ng kahulugan: "The *overabundance* of the signifier, its *supplementary* character, is thus the result of a finitude, that is to say, the result of a lack which must be *supplemented*" (367).

Ang pakahulugang ito hinggil sa mito ay maaari ding iangkop sa pagpapakahulugan sa alamat, lalo na kung tila kahit ang pagkakaiba ng alamat at mito ay nagiging di-malinaw sa konteksto ng nobela ni Villamil. Mababatid sa pagbasa ng nobela ang tila nagtatalabang alamat at mitolohiya sa katangian ni Palaris. Ayon kay Eugenio, ang alamat ay maaaring maging mitolohikal kung patungkol sa mga simulain ng mga natural na kaganapan sa mundo. Ang "etiological legends" na ito ay isinama ni Eugenio sa kaniyang hiwalay na aklat-antolohiya bilang "mythological legends" (*The Legends* xx). Bago ko puntahan ang mitolohikal na alamat ni Palaris, marapat na dumako muna sa tila pagiging epikong bayani niya, na binigyang kahulugan ni Eugenio bilang tauhang ipinanganak na may pambihirang lakas na nagsisilbing tagapagtaguyod sa kapakanan ng mga kababayan (*The Epics* xvii).

Ang pagiging madulas ng ugnayan ng alamat at kasaysayan - bayani sa alamat at bayani sa epiko - ay nagsisilbing tulay hindi lamang upang makatawid sa kabila, kundi para magsalimbayan ang dalawa, isang panunuot ng pakahulugan. Sa proseso ng pagsusulat tulad ng pag-akda ni Villamil ng kaniyang nobela, maaaring mabatid na ang ugnayan ng kasaysayan at ang alamat sa nobela ay isang proseso ng "iterability," isang pag-uulit ("reiteration") upang magkaroon ng pag-iiba. Ayon kay Derrida, ang iterability ay kawalan ng koda ("there is no such thing as a code – organon of iterability – which could be structurally secret" ["Signature Event Context" 8]), at ang posibilidad ng pag-uulit sa pagsusulat ng akda ay hindi lamang nagpapalitaw sa mga pagkakapareho, lalo pa sa mga kaibahan (7). Dala ng iterability sa pagkatha ng kasaysayan at alamat sa nobela, mapapansing kung ano ang isinalaysay sa kasaysayan ay maaaring magkahulugan sa alamat. Sa pag-uulit at pagsasalimbayan ng makasaysayan at mala-alamat na katangian ni Palaris, nagkaroon ng

sinulid upang maihabi ang kasaysayan sa alamat at kathain si Palaris bilang isang bayani (mula epiko man o alamat) ng rebolusyong 1762-1764:

In order for my 'written communication' to retain its function as writing, i.e., its readability, it must remain readable despite the absolute disappearance of any receiver, determined in general. My communication must be repeatable - iterable - in the absolute absence of the receiver or of any empirically determinable collectivity of receivers. Such iterability... structures the mark of writing itself, no matter what particular type of writing is involved...The possibility of repeating and thus of identifying the marks is implicit in every code, making it into a network that is communicable, transmittable, decipherable, iterable for a third, and hence for every possible user in general. (Derrida7-8)

Ang pagkakabago ng kahulugan batay sa kung sinong may hawak nito ay hindi aksidental kundi natural lamang na kahihinatnan ng paglilipat-kawing ng kahulugan mula sa isang kawing ng tanikala patungo sa iba pa: "(B)y virtue of its essential iterability, a written syntagma can always be detached from the chain in which it is inserted or given without causing it to lose all possibility of functioning... One can perhaps come to recognize other possibilities in it by inscribing it or grafting it onto other chains" (9).

Ang pagkatha ng kasaysayan ni Palaris sa kaniyang alamat ay paglalaro ng naratibo tungo sa isang pakahulugang nararating at naaantala. Ito ang mababatid sa nobela ni Villamil, isang proseso ng iterability – kung saan ang tatlong bahagi ng nobela ay nagpapalit-palit ng bisa bilang kasaysayan at alamat. Sa unang bahagi, tinalakay ang mala-alamat na katangian ni Palaris bilang higante na ipinaglihi sa ipo-ipo; sa ikalawang bahagi ay mayroon siyang makasaysayang silbi nang ilunsad niya ang kaniyang gelew; at sa ikatlo at huling bahagi, ay mayroon siyang alamat-mitohikal na simulain na hindi naman agad mababatid mula sa tala ng kasaysayan. Walang sentro ang naratibo sapagkat walang sentro ang kaniyang alamat o mito. Ang kasaysayan ay walang hangganan. Tumatampok ito sa pagtatapos ng nobela, nang magbukas ang naratibo sa alamat ng lumang Binalatongan.

Sa nobela, inilarawan ang lumang Binalatongan na nasunog sa kasagsagan ng rebolusyon ni Palaris. Ninakaw ng masasamang loob ang mga naiwang kayamanan sa lumang bayan at itinago sa malalim na balon, at hanggang ngayon, ayon sa matatanda, ay hindi pa rin natatagpuan. Nang itinatayo na ang bagong *baley* (bayan) sa kabilang dako ng ilog, minarapat ng mga Kastila na ilipat ang isang higenteng kampana na yari umano sa ginto na hindi nanakaw at hindi naapektuhan ng sunog sa lumang bayan. Ayon kay Cortes, ang kampanang ito ay nakaluklok na sa dating simbahan bago pa ang pag-aalsang 1762, sa pamamalakad ng vicar ng Binalatongan na si Fr. Francisco De La Maza noong 1686-1690. Sa tala ni Diego Aduarte, ipinagawa ni Dela Maza ang kampana ng Binalatongan: "For the church of the town of Binalatongan, he directed the production of a bell, which is the largest and the most sonorous found in the province of Pangasinan; and it was so right in its workmanship that its ringing tones swept through the land with the fury of a hurricane from the tower of the said church, silencing the rest of the bells, leaving it to ring alone, and this work of the Venerable Fr. Francisco de la Maza has lasted to this day" (Cortes 96).

Sa tala ni Muñoz, yari umano sa ginto ang kampana ng Binalatongan ("The Coming of the Dominican Friars" 8). Ang kampana at ang pagnanakaw na naranasan ng lumang baley ay pagpapatunay sa angking yaman ng lumang Binalatongan, sentro ng Dominikanong orden. Sa kasamaang palad, nawala ang kampana matapos ang pag-aalsa - at nanatili na lamang ito sa mga alamat. Isinalaysay ni Nelmida na mayroong isang higante buhat sa karatig-lalawigan ng Zambales na bumaba mula sa mga bundok at naghasik ng lagim sa Binalatongan. Ninakaw diumano ng higante ang kampana mula sa tore ng simbahan at hinatak pauwi sa Zambales. Niyanig ng lindol ang Binalatongan sa mga yabag. Sa bigat at laki ng kampana, nahulog ito ng higante habang lumulusong sa ilog ng San Juan. Hindi na muling nakita ang batingaw, na may kakayahang makapaglaglag ng mga sanggol sa sinapupunan sa lakas ng tunog nito. Diumano, tinitirahan at ginawa nang kaharian ng isang sirena ang kampana sa ilalim ng ilog. Ganito isinalaysay ni Nelmida ang alamat ng higanteng nagnakaw ng kampana sa kaniyang disertasyon:

Old Binalatongan has a quite popular legend abot the big churchbell in its tower which is believed to have been taken away by a giant that roamed the mountains of Zambales, and which occasionally came down to the foot of the mountain to wreak havoc on the people. It is said that as the giant was carrying the churchbell in its powerful arms, the ground shook and the people thought there was an earthquake. On his way back to the mountain, the giant had to cross a bridge across the San Juan River. As he was crossing the bridge he lost his balance, and the bell fell into the river pulling down the giant after it. While the people rejoiced that the giant would no longer disturb the town, they were surprised why the bell could not be seen nor found anywhere in the river. This bell was reputed to have been made of gold and it was so big that when it was rung from the steeple, it pealed forth such resounding and thunderous tones that the sound was said to have caused a number of miscarriages among expectant mothers in the kingdom of Caboloan, the old name for Pangasinan" (124-125).

Bagaman naglaho ang higante kasama ang kampana, tumimo naman sa kamalayang bayan ang hinggil sa sirena. Isinalaysay ni Nelmida ang ikalawang bersiyon ng kuwentong bayan:

In another version of the falling of the big bell of Binalatongan into the San Juan River, it is believed that a mermaid pulled the big churchbell into the water as it was being ferried across to be transferred to the new site. It is also said that the mermaid made this huge bell her fairy palace, and that during moonlit nights, she may be seen with her long, golden hair gleaming below the surface of the water. And like other water spirits of her kind, she is known to have lured innocent victims to her lair inside the big bell embedded in the river. A curious thing about this bell is that it could never be retrieved everytime it is sighted... (126-127)

Inangkin ng sirena ang kampanang ito na nagsilbing tanda ng pananakop ng mga Kastila. Ang nasabing alamat ay bahagi ng mga kuwentong bayan hinggil sa mga kampanang kadalasa'y binabantayan ng mga sirena sa ilog o ng mga higanteng isda (Eugenio, *The Legends* xlii). Nagmistulang pag-aangkin ng sirena ang kampana bilang kahariang malaya mula sa mga kolonisador. Ang patuloy na pagkakawalay ng kampana ang nananaig na katutubong pag-angkin ng sirena man o ng higante. Bagaman tahimik ang mga tala sa dahilan ng paglaho ng kampana, umaalingawgaw sa dahon ng kasaysayan ang nasaksihan nito sa panahon ng pag-aalsa ni Palaris. Nakintal sa gintong kayarian nito ang pagkasunog



ng Binalatongan at nasilayan ang rebolusyong inilunsad ng anak ng lumang Binalatongan. Dahil dito, isinama ni Villamil sa nobela ang hinggil sa alamat:

*Makalanor ta saman a Campana ya baleg et alay belat to say kabaleg to, ta onong ed nanaalawatan a tongtong day mamasiken tan akulaw... naekalan so biin malukon no asingger so kawalaan to ed mapalalo ton kakigtot ed kasil na tanol to... Lapud wala so Ilog ya baliksaten ed pangiakar ed Simbaan ya gagawaen, kania si Campana a baleg so inlugan ed pigapigan latop na anakabaleg iran 'Cawayan' ya ginawa lamo ya angiluganan. Tan.... diad inkabuyak day kawayan, apaktak ed danum si Campana tan nakar to so dalem na danum na saman ya Ilog na San Juan. Tan sakey lamet a tongtong day dakel a totoo ya saman a Campana, so babantayan na saray Encantada (80-81). (Noong panahong iyon may malaking kampana sa simbahan na ayon sa kuwento ng matatanda... nakukunan ang mga buntis na nakaririnig sa lakas ng tunog nito... Noong itinatayo ang bagong simbahan sa kabilang dako ng ilog, isinakay ang malaking kampana sa karwaheng gawa sa kawayan. Pagkatapos... nasira ang karwaheng ito at nahulog ang kampana sa tubig ng ilog San Juan. Kuwento pa ng mga tao hinggil sa kampana, binabantayan na ito ng isang engkantada). (Aking salin)*

Bilang isa sa mga pangunahing motif sa alamat, madalas na hindi na muling nakikita ang kampana matapos mahulog sa lawa o karagatan. Bagaman nawala na ito nang tuluyan, patuloy pa rin itong nagpaparamdam sa kamalayan ng mga tao (Eugenio *The Legends* xlii). Samantala, may gampanin ang mga higante sa pagbibigay-ayos sa kosmolohiya - katulad na lamang ng higante na sumusuporta sa mundo at lumilikha ng lindol sa bawat kibot ng kaniyang hintuturo, ayon sa isang Bikolanong mito na sinipi ni Eugenio (*The Myths* 71), o katulad nina Angalo at Aran ng Ilokos na lumikha ng kalupaan at nakahulog pa nga ng isang buslo ng asin na nagpaalat sa karagatan (72-73). Ang higante ng Binalatongan ang nakapagyanig sa kalupaan nang nakawin ang kampana. Ang pagkakahabi ng alamat na ito sa pangkasaysayang naratibo ni Palaris ay isang paglalaro ng bisa - o talaban - ng alamat at kasaysayan.

Ang senyal ng mala-alamat na kampana at ang higitang nagnakaw nito ay nagkaroon ng panibagong pakahulugan, isang madulas na pagpapakahulugan batay sa niluluwalang punto ng kasaysayan. Ang higante sa isang punto ng kasaysayan ay walang ngalan, isang tauhan lamang sa alamat ng lalawigan na ibig magpaliwanag sa natural na kaganapan na kinakaharap ng mga tao katulad ng lindol. Nang mailimbag ang nobela at maiangkop sa rebolusyon ni Palaris, nagkaroon ito ng panibagong pakahulugan. Ito ang mitolohikal na alamat, kung babalik lamang tayo sa pakahulugan ni Eugenio na "mythological legends" - ang alamat ni Palaris bilang higante ay magkasalikop sa mitolohikal nitong katauhan bilang tagapagdala ng lindol. Ang lindol na hinasi ng higante ay ang gelew o rebolusyong nilunsad ni Palaris.

Marahil nagkaroon na lamang ng Kristiyanisadong bersiyon dahil sa pagkakaroon ng kampana ang posibleng mas sinaunang alamat tungkol sa higante ng Binalatongan. Hindi lamang nagsilbing *backdrop* ang kasaysayan sa alamat, nagsalimbayan o nagtalan ng pakahulugan ng dalawa. Batay sa tala ni Cortes, maaaring ipinasunog ni Palaris sa kasagsagan ng gelew ang lumang Binalatongan sa pagtatangkang wasakin ito upang hindi pagkutaan ng mga Kastila (210). Kuminang sa kampana ng Binalatongan ang mga dila ng

apoy at umalingawngaw ito habang nasusunog ang simbahan, tila tumatangis sa ganap na pagkasira ng lumang Binalatongan. Ang ginawang ito ni Palaris ay hindi lamang bahagi ng estratehiyang wasakin ang maaaring maging kuta ng mga Kastila; pagwasak ito sa isang lipunang mapagsamantala, ang pagsunog ng luma para sa bago.

Taal na sa kasaysayan ni Palaris ang imahen ng kampana. Ipinanganak si Palaris sa barangay Coliling na hango sa salitang Pangasinan para sa tunog ng kampana. Ayon sa kuwentong bayan, may isang magsasakang nag-aalaga ng bakang mayroong suot na kampanya sa leeg. Kapag dumarating ito, naririnig ng mga tao ang tunog na "koliling! koliling!" na nagbigay-ngalan sa naturang barangay, ayon sa *place legends* ng mga barangay na tinipon ni Bagaforo (*Amputi'y Layag* 47). Ito marahil ang naririnig ni Palaris mula sa kalsada noong siya ay binata habang hinahabol ang mga kalabaw at inaakyat ang mga puno. Tinagurian din siyang *sibong ya alan*, o anak ng higante, dahil sa kaniyang angking tangkad at bilis sa pagtakbo. Ang mala-alamat at mitolohikal niyang katangian sa kabila ng kaniyang makasaysayang gampanin ay nanuot sa kuwentong bayan, sa talaban ng luma at bago upang patuloy na makabuo ng makabagong pagpapakahulugan.

Sa paglipat ng lumang Binalatongan at pagpapangalan nito bilang San Carlos, nagbaguntao si Palaris bilang mapaghiganting higante na nagdadala ng lindol upang yanigin ang kalakarang kolonyal ng mga Kastila. Sinunog ang lumang simbahan upang puksain sa abo ang pang-aalipusta ng mananakop. Ang kampana, isang simbolo ng Kristiyanismo, ay nagmistulang reliq na tinangay ni Palaris upang angkinin ang tagumpay ng inilunsad na gelew. Naglaro ang alamat, mito, at kasaysayan ni Palaris upang magsalimbayan sa pakahulugang nararating at di-nararating, naitatakda at di-naitatakda; isang walang mayaw na pagbibigay-saysay sa gampanin ni Palaris bilang rebolusyonaryong lider at bilang isang katha ng kuwentong bayan.

## MGA SANGGUNIAN

- Bagaforo, Florencio Jr. "Luyag na Caboloan." *Amputi'y Layag: A Contemporary History of the people of San Carlos (Pangasinan)*. Binalatongan Publishing, 1999. p. 5. Limbag.
- "King Malong's Revolt." *Amputi'y Layag: A Contemporary History of the people of San Carlos (Pangasinan)*. Binalatongan Publishing, 1999. p. 8. Limbag.
- "Amputi Layag." *Amputi'y Layag: A Contemporary History of the people of San Carlos (Pangasinan)*. Binalatongan Publishing, 1999. p. 8, 47. Limbag.
- "Palaris Revolt (1762-1765)." *Amputi'y Layag: A Contemporary History of the people of San Carlos (Pangasinan)*. Binalatongan Publishing, 1999. 9-10. Limbag.
- Barthes, Roland. "An Introduction to the Structural Analysis of Narrative." *New Literary History*, vol. 6, no. 2, 1975. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/468419>. Inakses noong 4 Hunyo 2018.
- Basa, Restituto. "Legend of other barrio." *The Story of Dagupan*. Manaois Press Company, 1972. 9. Limbag.
- Benton, Richard. *Pangasinan dictionary*. University of Hawaii Press, 1971. Limbag.
- Blair, Emma Helen and Robertson, James Alexander. "Synopsis of Communications by Anda to Carlos III." *The Philippine Islands 1493-1898*, vol. 49. The A.H. Clark Company, 1903-1909. 303-304. Limbag.
- "Insurrection by Filipinos in the 17th Century." *The Philippine Islands 1493-1898*, vol. 38. The A.H. Clark Company, 1903-1909. 163. Limbag.
- Cortes, Rosario Mendoza. "Political and Social Development." *Pangasinan: 1572-1800*. Lungsod Quezon: New Day Publishers, 1974. Limbag.
- "The Revolt of 1660-1661." *Pangasinan: 1572-1800*. Lungsod Quezon: New Day Publishers, 1974. Limbag.
- "The Revolts of the Eighteenth Century." *Pangasinan: 1572-1800*. Lungsod Quezon: New Day Publishers, 1974. Limbag.
- Derrida, Jacques. "Signature Event Context." Translated by Samuel Weber and Jeffrey Mehlman. Limited Inc., Northwestern University Press, 1988. Limbag.
- "Différance." Translated by Alan Bass. *Margins of Philosophy*, University of Chicago Press, 1982. Limbag.
- "Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences." Translated by Alan Bass. *Writing and Difference*, University of Chicago, 1978. Limbag.
- Eugenio, Damiana. *Philippine Folk Literature: The Myths*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 2001. Limbag.
- *Philippine Folk Literature: The Epics*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 2001. Limbag.
- *Philippine Folk Literature: The Legends*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 2002. Limbag.
- Flores, Ma. Crisanta Nelmida. "Urduja bilang alamat." *Ani* vol. 6, no. 1, (Disyembre 1992): 64-69. Limbag.
- "Critical Framework: Pangasinan Literature is Philippine Literature." *Balon Silaw: Babasaen Daray Pangasinense* (Hulyo-Setyembre 2001): 9, 17, 19, 25. Limbag.
- "Princess Urduja: A Symbolic Subversion." *Balon Silaw: Babasaen Daray Pangasinense*, (Enero-Marso 2001): 7-11, 13, 29. Limbag.
- Foucault, Michel. "The History of Sexuality" Translated by Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, Kate Soper. *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books, 1972. Limbag.
- Garcia, Fe Casillan. "Lest You Forget San Carlos City." *San Carlos City: A Celebration*. Cacho Hermanos Inc., 2005, p. 11-15. Limbag.
- Greenblatt, Stephen. "Shakespeare and the Exorcists." *The Greenblatt Reader*, edited by Michael Payne, Blackwell Publishing 2005. Limbag.
- Icagasi, Rosa Maria. "Three Studies in Pangasinan Culture, Language and Literature." *Pandiwa: Journal of the UP College of Manila*, vol. 3. no. 1 (Disyembre 1982): 4-5. Limbag.
- Jovellanos, Mel. *Pangasinan-English, English-Pangasinan Language Dictionary*. Corpuz Press, 2007. Limbag.

- Khyar, Mohamed Taleb. "Literature in Michel Foucault's Writings." *Interdisciplinary Literary Studies*, vol. 1, no. 2, Spring 2000, pp. 185-196. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/41209051>. Accessed 17 Nov 2016.
- Lévi-Strauss, Claude. "The Structural Study of Myth." *The Journal of American Folklore*, vol. 68, no. 270, Oct-Dec. 1955. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/536768>. Inakses noong 4 Hunyo 2018.
- Mojares, Resil. "Waiting for Mariang Makiling." *Waiting for Mariang Makiling: Essays in Philippine Cultural History*. Lungsod Quezon: Ateneo De Manila Press, 2002. Limbag.
- . "The History in the Text." *Tinuha: History in Philippine Literary Texts*, edited by Victor Sugbo. Manila: National Commission for Culture and the Arts, 2003. Limbag.
- Muñoz, Jose AG. "The Palaris Revolt." *The Binalatoñgan (San Carlos) Story (Then and Now)*. Binalatongan Historical Association Foundation Inc. Sanchez Press, 1990. Limbag.
- . "The Coming of the Dominican Friars." *The Binalatoñgan (San Carlos) Story (Then and Now)*. Binalatongan Historical Association Foundation Inc. Sanchez Press, 1990. Limbag.
- . "Malong and Palaris revolts and other memories." *Ani*, vol. 6, no. 1, Disyembre 1992. Limbag.
- Nelmida, Perla Samson. "Pangasinan Folk Literature." Ph. D. thesis, University of the Philippines Diliman, 1982.
- Pulido, Baldomero. "Juan De la Cruz Palaris: Leader of the Palaris Revolt, 1762-1765, in Pangasinan)." *The Pangasinan Folio: a historical document*, edited by Getulio Castro, Patria Beltran and Ofelia del Pozo-Sta. Catalina, H.G. Henares and Sons Inc., 1970. Limbag.
- Ryan, Kiernan. "Introduction." *New Historicism and Cultural Materialism: A Reader*, edited by Kiernan Ryan. St. Martin's Press, 1996. p. ix-xviii. Limbag.
- Sicat, Maria Teresa Martinez. "The Nation, the Novel, and Deconstruction." *Imagining the Nation in four Philippine novels*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 1994. 6-7. Limbag.
- Villamil, Juan. *Si Mabayani Ya Palaris*, Sanchez Press, 1989. Limbag.